

<https://liar.ui.ac.ir/?lang=en>

Literary Arts

E-ISSN: 2322-3448

Document Type: Research Paper

Vol. 14, Issue 3, No.40, Autumn 2022, pp. 39-

Received: 19/09/2022 Accepted: 04/01/2023

Reflection of Character Creation in Ashura Poems: A Case Study of the Poems of Yazd Poets

Fazlollah Rezaei-ardani*

Assistant Professor, Department of Persian Language and Literature, Farhangian University, Yazd, Iran
rezaei.ardani@cfu.ac.ir

Mahdi Sadeghi

Assistant Professor, Department of Persian Language and Literature, Farhangian University, Yazd, Iran
mahdisadeghi2121@yahoo.com

Abstract

In the present study, with the aim of investigating the personality of Ashurai poems, the character traits in this type of poetry have been investigated using a descriptive-analytical method. The ritual poet describes the character of this incident with the help of components such as praise of great men, the revival of Ashura culture, and identification. The behavior and morals of the characters are based on Ashurai poems and they perform appropriate actions in different situations, as they have a convincing reason for any change in their behavior and show a logical reaction when dealing with incidents. In this type of poem, the characters of the story are not created by the poet, but what is depicted is considered in the fictional world of the poem and the outside world of the poem and in the context of the events. The expression of Ashurai characters, sometimes with interpretation and sometimes without interpretation, makes the reader familiar with the nature of the character. This is where the reflection of the inner characteristics of the Ashurai character draws the fluid flow of the mind to Ashura culture.

1. Introduction

The character is the central factor around which the whole story revolves. Other factors get their objectivity, perfection, meaning, and concept and even the reason for their existence from the personality factor. Religious

*Corresponding author

Rezaeiardani, F., & Sadeghi, M. (2023). The reflection of character creation in Ashura poems (a case study of the poems of Yazd poets).. *Literary Arts*, 14 (3), 39 -.

2322-3448 / © 2022

This is an open access article under the BY-NC-ND/4.0/ License (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>).

<https://doi.org/10.22108/liar.2023.135195.2187>

<https://dorl.net/dor/20.1001.1.20088027.1401.14.3.3.3>

figures have red lines approaching them is not for everyone. In fact, the character is the industry that gives soul and life to the story and the reader demands it. The main character of the ritual poem opens the knots and becomes the main character of the narrative and the center of the power of the audience. Secondary characters in Ashurai poems are attracted to the main characters and accept their ideals.

2. Materials and Methods

In the present descriptive-analytical study, the personality analysis of Ashura poems has been carried out with a case study of the poems of Yazd religious poets in the post-revolutionary period using the survey and library approach.

3. Research Findings

The Ashurai poet does not seek the idealism and mythologizing of the Ashurai character in ritual poetry, but the idealistic character himself. With this initiative, he revives the broken relationship between the individual and the community, and finally implements the social construction with a symbolic order. The revival of Ashura culture, identification, formation of collective identity, anthropology, etc. are the most important basis for the creation of Ashurai characters; therefore, the main characters of Ashurai poetry find a social face. In other words, the characters of Ashurai poetry are dynamic and all-around characters that cause the dynamism and mobility of the society, and there is no trace of any "standard" or "static" character in these poems. The Ashurai poet recreates the characters of Karbala by looking at the culture of Ashura, the people of the society, and the real characters, together with the tools of his imagination and artistic talent. He puts all the elements of the speech in direct relation to the action and reaction of the character in order to objectify his thoughts and emotions with this method and to train "individual" and "type" characters with his Ashurai speech.

4. Discussion of Results and Conclusions

The expression of Ashura characters, sometimes with interpretation and sometimes without interpretation, makes the reader familiar with the nature of the character. This is where the reflection of the inner characteristics of the Ashura personality draws the fluid flow of the mind to the Ashura culture. The Ashurai poet recreates Ashurai's personality by looking at Ashura and conscious or unconscious discourses. The characterization of religious and Ashura poems has differences from the characterization of other poems. The difference between Ashurai characters and myths is that the characters of Ashurai poetry are reasonable and acceptable, which is considered one of the strengths of this type of poetry.

The main criterion of being a character is his determining role in the plot of words and stories. It may be that during the events, depending on the circumstances of the event, the words, actions, and behavior of the dynamic characters in Ashurai poems cannot be predicted, but these changes work together with a pattern of behavior and this factor itself is proof of human dynamism. The character in these poems is alive, and the Ashurai poet, unlike Ferdowsi, does not try to create a superhuman or holy character. This is not a sign of the poet's lack of artistic or visual talent in creating a character, but rather, he narrates the real self of the character. The formation of events and moving forward are other characteristics that can be seen in the characters of this type of poetry. The poet establishes a coherent relationship between the characters. In other words, the poet, with his special intelligence and elegance, recounts the prevailing thoughts and opinions of the society through the use of various elements such as action, dialogue, environment, space, etc. It should be noted that in Ashurai poetry, all the verses are written for a character from Ahl al-Bayt.

Keywords: Ashura, Character Recognition, Ashura Poems, Yazd.

References

- Ahramianpour, A., (1999). *In the exile of Kausar*. Yazd: Yazd Public Libraries Association.
- Amiri, H. R. (2017). The evolution of mourning poems in Yazd. *Third National Conference on Language, Literature and Recognizing Famous People*. Volume 23, Number 44, pp. 1-19.
- Ansari, N. (1389). *Ashura in the mirror of contemporary poetry*. Tehran: Ashura Cultural Complex.
- Barahni, R. (1989). *Story writing*. Tehran: Alborz Publication.
- Barghi, E., & Sadeghi Ranjbar, M. (2012). *The breath of windbreakers*. Yazd: Yaddasht No Publication.
- Barrett, R. (2008). *An introduction to the structural analysis of narratives*. Translated by Mohammad Ragheb. Tehran: Farhang Saba Publication.
- Behjati (Shafaq), M. (1994). *Rain of light*. Ardakan: Basir Publication.
- Bishab, L. (1995). *Lessons about story writing*. Tehran: Zolal Publication.
- Dad, S. (2008). *Dictionary of literary terms*. Fourth Edition. Tehran: Morvarid Publication.
- Department of Preservation of Works and Publication of Sacred Defense Values of Yazd. (2009). *Raspberry smell*. Yazd: Mahakher Publication.
- Elhambaksh, M. (2000). *Lasting words*. Yazd: Education Publication.
- Farvardin, A. (2008). *Artistic aesthetics in Quranic stories*. Qom: Aghl Publication.
- Fotouhi, A. (1994). *Notes of poets of Yazd*. Yazd: Publishing Institute.
- Ghalamsiah, A. (2004). *Yazd in travelogues*. Yazd: Yazd Publication.
- Kargar, A. (2011). *Nagin Sorkh (poems of the second Gangreh of Yazd Ashura poetry)*. Yazd: Shahandeh Publication.
- Karimi, M. (2010). *In hearing the cedars*. Yazd: Shahandeh Publication.
- Kazemini, M. (2003). *Popular Encyclopedia of Yazd*. Yazd: Reihaneh al-Rasoul Publication.
- Maugham, S. (2003). *About the novel and short story*. Translated by Kaveh Dehgan. Fourth edition. Tehran: Elmi Publication.
- Mehrabi, A. (2015). *I take the word to the top*. Yazd: Erai Pishgam Publication.
- Mirsadeghi, J. (1997). *Story elements*. Tehran: Sokhan Publication.
- Mohammadi, Gh. (1994). *Full of thirst*. Yazd: Kamal Publication.
- Najafi, M., & Taghiani, I., & Khorasani, M. (2017). The coordination of weight and content in Yaghmai Jandaghi's laments and elegies. *Bostan Adab Research Poetry Quarterly (Shiraz University)*, 1(43), 234-261.
- Najafi, M., Taghiani, I., & Khorasani, M. (2018). Analysis of sound and allusion in Ashurai poems of Safa'i Jandaghi. *Lyrical Literature Quarterly (Najafabad Islamic Azad University)*, 9(31), 81-97.
- Pakparvar, N. (1993). *Sardar of Karbala Hazrat Abul Fazl*. Qom: Mowlood Kaaba Publication.
- Propp, V. (2007). *Morphology of fairy tales*. Translated by Fereydoun Badrei. Tehran: Toos Publication.
- Rastgar, M. (1996). *Saz Zohre (Divan of Yazdi Mathematical Poems)*. Yazd: Guidance Department Publication.
- Sadeghi, M. (2019). Educational topics in the Ashura poems of Yazd. *Scientific Journal of Persian Language and Literature of Sanandaj Azad University*, 39, 165-194.

- Sadeghi, M., & Sadeghzadeh, M., (2019). The beauty of song and musical device in Ashura poems of Yazd in the form of lament. *Isfahan Literary Arts*, 4(33), 133-152.
- Sanapour, H. (2006). *Ten story writing essays*. Second edition. Tehran: Cheshme Publication.
- Scholes, R. (1998). *Story elements*. Translated by Farzaneh Taheri. Tehran: Markaz Publication.
- Sediqi, S. (2000). *Divan of Shaker Yazdi's poems and laments*. Yazd: Goonagoon Publication.
- Siasi, A. A. (1995). *Theories of personality*. Tehran: University of Tehran Publication.
- Zarinkoub, A. (2008). *Aristotle and the art of poetry*. Tehran: Amir Kabir Publication.

بازتاب شخصیت‌آفرینی در اشعار عاشورا (با تمرکز بر اشعار شاعران یزد)

فضل‌الله رضایی اردانی*، استادیار گروه زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه فرهنگیان، یزد، ایران

rezaei.ardani@cfu.ac.ir

مهدی صادقی، استادیار گروه زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه فرهنگیان، یزد، ایران

mahdisadeghi2121@yahoo.com

چکیده

در این جستار با هدف کشف شخصیت‌شناسی اشعار عاشورایی به شیوه توصیفی، تحلیلی و استشهادی، ویژگی‌های شخصیت در این نوع شعر بررسی می‌شود. شاعر آیینی با کمک مؤلفه‌هایی مانند ستایش مردان بزرگ، احیای فرهنگ عاشورا و هویت‌یابی، به توصیف شخصیت این حادثه می‌پردازد. رفتار و اخلاق شخصیت‌ها در اشعار عاشورایی استوار است و در موقعیت‌های مختلف، اعمالی متناسب ایفا می‌کنند؛ آنچنان‌که برای هرگونه تغییر رفتار خود دلیل قانع‌کننده‌ای دارند و در برخورد با حوادث، واکنش منطقی از خود نشان می‌دهند. در این نوع اشعار شخصیت‌های داستان ساخته و پرداخته شاعر نیست؛ بلکه آنچه هست، به تصویر کشیده می‌شود؛ به طوری که در دنیای ساختگی شعر و دنیای بیرون شعر و در گستره متن حوادث، به آن توجه می‌شود و وحدت دوسویه شاعر و مخاطب به وجود می‌آید. بیان شخصیت‌های عاشورایی گاه با تفسیر و گاه بی‌تعبیر، خواننده را با ماهیت شخصیت آشنا می‌کند؛ اینجاست که بازتاب ویژگی‌های درونی شخصیت عاشورایی، جریان سیال ذهن را به فرهنگ عاشورا می‌کشد. شاعر عاشورایی با نگاه به عاشورا و گفتمان‌های خودآگاه یا ناخودآگاه به بازآفرینی شخصیت عاشورایی می‌پردازد.

کلیدواژه‌ها: عاشورا؛ شخصیت‌شناسی؛ اشعار عاشورا؛ یزد

۱- مقدمه

شخصیت‌های عاشورا بخش گسترده‌ای از اشعار را به خدمت گرفته‌اند؛ اما پرداختن به همه ویژگی‌های شخصیت در یک سروده امکان‌پذیر نیست؛ زیرا «عامل شخصیت محوری است که تمامیت قصه بر مدار آن می‌چرخد؛ کلیه عوامل دیگر، عینیت، کمال، معنا و مفهوم و حتی علت وجودی خود را از عامل شخصیت کسب می‌کنند» (براهنی، ۱۳۶۸: ۲۴۲). این پژوهش

* مسؤول مکاتبات

رضایی اردانی، فضل‌الله، صادقی، مهدی. (۱۴۰۱). بازتاب شخصیت‌آفرینی در اشعار عاشورا (مطالعه موردی اشعار شاعران یزد). فنون ادبی ۱۴ (۴۰): ۳۹-۵۶.

درباره شخصیت‌شناسی اشعار عاشورا در شعر شاعران آیینی یزد در دوره پس از انقلاب انقلاب است و برپایه آن به این نتیجه می‌توان دست یافت که شخصیت‌پردازی اشعار دینی و عاشورایی با شخصیت‌پردازی اشعار دیگر تفاوت‌هایی دارد؛ شخصیت‌های مذهبی غرق‌گاه‌ها و خط قرمزهایی دارند و نزدیک شدن به این غرق‌گاه‌ها کار هرکسی نیست. در واقع شخصیت، همان صنعتی است که به داستان روح و جان می‌دهد و خواننده طالب آن است. تصویرها در شعر عاشورا محدود است؛ زیرا شخصیت‌ها واقعی هستند و در حوزه انسان کامل قرار می‌گیرند؛ به همین دلیل «ترویج اصول مذهبی و دروس اخلاقی نوشته شده، قصه ساده و کوتاهی است که حقیقت‌های کلی و عام را تصویر می‌کند و ساختار آن در جهت قصد و غرض‌های اخلاقی گسترش می‌یابد و این قصد و غرض معمولاً صریح و آشکار است» (میرصادقی، ۱۳۷۶: ۸۴). شخصیت اصلی شعر آیینی گره‌گاه‌ها را باز می‌کند و کلان‌روایت و مرکز قدرت مخاطب قرار می‌گیرد. شخصیت‌های فرعی در اشعار عاشورایی، جذب شخصیت‌های اصلی می‌شوند و آرمان‌های آنها را می‌پذیرند. این ویژگی‌ها مشخصه‌هایی هستند که در قهرمانان حماسی و اسطوره‌ای می‌توان دید؛ اما تفاوت شخصیت‌های عاشورایی با اسطوره‌ای در این است که شخصیت‌های شعر عاشورایی معقول و پذیرفتنی‌اند؛ این فصل ممیز، یکی از نقاط قوت در این نوع شعر به شمار می‌رود؛ زیرا «شخصیت تاریخی را ساخته و پرداخته ذهن نویسنده نمی‌دانند و معتقدند که او قبل از ساخته شدن و پرداخته شدن در ذهن نویسنده در خارج وجود داشته است» (براهنی، ۱۳۶۸: ۵۴)؛ بنابراین، شخصیت‌پردازی را چنین تعریف کرده‌اند: «خلق شخصیت‌های داستان که نویسنده هریک را با خصوصیات اخلاقی و روحی معینی در دنیای داستان و نمایشنامه می‌آفریند و انگیزه رفتار و گفتار اشخاص ساخته شده همه از خصوصیات خلقی و روانی آنها مایه می‌گیرد» (داد، ۱۳۹۰: ۳۰۳) و یا به عبارت دیگر، شخصیت «سازمان پویا و زنده جنبه‌های ادراکی، انفعالی، ارادی و بدنی (شکل بدن و اعمال حیاتی) آن فرد آدمی است» (سیاسی، ۱۳۷۴: ۷). ارسطو دومین جزء مهم تراژدی را «شخصیت» می‌داند: «شخصیت‌هایی که در صحنه بازی می‌کنند از آنچه نمایش می‌دهند، قصدشان تقلید سیرت و خصلت اشخاص داستان نیست؛ بلکه خود به سبب افعال و کرداری که انجام می‌دهند و دارند، بدان سیرت و خصلت منسوب می‌شوند» (ارسطو، ۱۳۸۷: ۱۲۳).

۱-۱ بیان مسئله و روش پژوهش

در این مقاله، شخصیت‌شناسی اشعار عاشورا با مطالعه اشعار شاعران آیینی یزد در دوره پس از انقلاب مانند «ریاضی یزدی، الهام‌بخش، مهربانی، نجاریان، محبی، شاکر، محمدی، قلم‌سیاه، موسوی، اخلاقی، سپهری، شفق و افضل» به صورت یادداشت‌برداری و کتابخانه‌ای انجام شده است. همچنین میزان بررسی اشعار عاشورایی در قالب نوحه در چند شاعر معروف یزد مانند «نجاریان، محبی، موسوی، مهربانی، الهام‌بخش و شاکر» مطالعه شد. با توجه به این مهم، پرسش‌هایی از این جنس در ذهن مخاطب نقش می‌بندد:

- ۱) تأثیر شخصیت‌آفرینی در اشعار عاشورایی چگونه است؟
- ۲) شیوه‌های شخصیت‌پردازی این نوع اشعار به چه شکل است؟
- ۳) فواید بررسی شخصیت در اشعار آیینی - عاشورایی چیست؟

۲-۱ پیشینه پژوهش

۱) در مقاله‌ای از نرگس انصاری با عنوان «تصویر شخصیت‌های عاشورایی در شعر عربی و فارسی»، نویسنده به ترسیم بُعد حماسی و انقلابی امام در دو دفتر شعر «سید حسن حسینی» و «حسن السنید» و اشتراکات آنها پرداخته است.

۲) مقاله‌ای تحت عنوان «تحلیل و بررسی اشعار عاشورایی سید علی موسوی گرمارودی» از حبیب‌الله رزمجویی است که پس از بررسی اجمالی شعر عاشورایی در دوره‌های چهارگانه ادب فارسی، اشعار عاشورایی سید علی موسوی گرمارودی را در حوزه شخصیت‌های عاشورایی - در سه بُعد شخصیت‌سازی، شخصیت‌پردازی و شخصیت توصیفی - تحلیل و تبیین کرده است؛ اما هیچ‌گونه پیشینه‌ای تحت این موضوع در اشعار عاشورایی یزد وجود نداشته است.

۳) در مقاله پژوهشی از مهدی نجفی، اسحاق طغیانی و محبوبه خراسانی (۱۳۹۷) با عنوان «هماهنگی وزن و محتوا در نوحه‌ها و مرثیه‌های یغمای جندقی» نویسندگان به میزان هماهنگی درونمایه و محور به‌کاررفته در نوحه‌ها و مرثیه‌های یغمای جندقی، شاعر قرن سیزدهم هجری، پرداخته‌اند. پژوهشگران موفقیت جندقی را به سبب توجه وی به شبکه ارتباطی عناصر مادی و معنوی موجود در شعر معرفی کرده‌اند. حاصل اینکه ارتباط واژگانی و شیوه چینش آنها، انتخاب وزن مناسب با توجه به درونمایه حاکم بر آن، انواع موسیقی در شعر و نظایر آن، این شبکه را می‌سازد.

۴) در مقاله‌ای از مهدی نجفی، اسحاق طغیانی و محبوبه خراسانی (۱۳۹۸)، با عنوان «تحلیل آوا و القا در اشعار عاشورایی صفایی جندقی» نویسندگان به آواها و صنایع مرتبط با آن مانند واج‌آرایی و و بار موسیقی و... پرداخته‌اند. در تحلیل واجی نوحه‌ها، با در نظر گرفتن تأثیر انتخاب واژگان و تکرار آنها در موسیقی و معنای نوحه‌ها به تکرار واج‌ها، القا، جایگاه و شیوه‌های تولید توجه می‌شود؛ به طوری که با تکرار آواها در نوحه، احساسات و حسیات تداعی می‌شود.

۳-۱ اهمیت و ضرورت پژوهش

اصولاً شخصیت‌آفرینی، بیشتر در داستان‌ها خود را نمایان کرده است و جای این موضوع در حماسه تراژیک عاشورا خالی است؛ بنابراین ضرورت دارد به این موضوع پرداخته و اهمیت شخصیت‌های شعر آیینی در احیای فرهنگ عاشورا برجسته‌تر شود؛ نیز با تحلیل و گسترش ارزش و اعتلای این اشعار در ادبیات امروزی، سره از ناسره و نقاط قوت آن مشخص شود تا آیین‌های تازه این اشعار پنهان نماند.

۲- بحث

شخصیت در لغت به معنی «ذات خلق و خوی مخصوص شخص است و در معنی عام، عبارت از مجموعه خصوصیات است که حاصل برخورد غرایز و امیال نهفته انسان با دانش‌های اکتسابی او در زمینه‌های مختلف اجتماعی می‌باشد» (داد، ۱۳۸۷: ۳۰۱). ملاک اصلی بودن یک شخصیت نقش تعیین‌کننده او در پیرنگ کلام و داستان است. اگر «حضور شخصیتی در داستان چنان مهم باشد که بدون او وقایع پیرنگ نتواند شکل بگیرد و داستان فروبریزد، آن شخصیت، اصلی (یا عمده) محسوب می‌شود» (پاینده، ۱۳۸۹: ۸۶). ممکن است در طول حوادث، گاهی بستگی به شرایط حادثه، صحبت‌ها، اعمال و رفتار شخصیت‌های پویا در اشعار عاشورایی پیش‌بینی‌پذیر نباشد؛ اما این تغییرات همراه با یک الگوی رفتاری عمل می‌کنند و این عامل خود دلیلی بر پویایی انسان است؛ زیرا حقیقت را باید از چند نمونه واقعی گرفت. شخصیت در این اشعار زنده و خارج از شخصیت قالبی است و شاعر عاشورایی برخلاف فردوسی، در صدد خلق شخصیت فرآدمی یا مقدس مآب نیست؛ این امر بیانگر کمبود استعداد هنری یا تجسمی شاعر در آفرینش شخصیت نیست؛ بلکه بالعکس خود واقعی شخصیت، کلام را روایت می‌کند. شاعر با نمایش جنبه‌ای از شخصیت، جهان‌بینی آن شخصیت را دگرگون نمی‌کند و اگر گاهی هم دگرگونی ایجاد شود، این دگرگونی در راستای متعالی کردن مقام شخص به پیش می‌رود. این نکته ضروری است که شخصیت‌ها برای آنچه انجام می‌دهند باید انگیزه و دلیل معقولی داشته باشند؛ «به‌خصوص وقتی که تغییری در رفتار و کردار آنها پیدا شود» (میرصادقی، ۱۳۸۵: ۸۵). شکل‌گیری رویدادها و حرکت روبه‌جلو از دیگر مشخصه‌هایی است که در شخصیت‌های این نوع اشعار دیده می‌شود. تعهدگرایی و اجتماعی بودن، از خودگذشتگی و... مهم‌ترین مبانی شخصیت‌آفرینی شاعر عاشورایی است؛ اما شخصیت‌های شعر پذیرفتنی و واقعی جلوه می‌کنند و لازم است که ترکیبی از فرد و اجتماع باشند:

ای اهل عالم کربلا ميعاد عشق است	ميعاد نه بل نقطه ایجاد عشق است
اینجا جواب ذکر با شمشیر گفتند	کشتمند ایمان را ولسی تکبیر گفتند
این جنگ استمرار جنگ خیر و شر بود	آیینه عصیان شیطان با بشر بود

اینجا سقیفه بار دیگر سر برآورد
 در کربلا آب از عطش آتش به جان بود
 یارب چگونه بر سنان گل خورشید
 کرب و بلا حجبی که احرامش کفن بود
 کوی منیش رنگ و حال دیگری داشت
 صفین اگر قران فراز نیزه‌ها رفت
 در ظهر عاشورا در آن صحرای سوزان
 می‌شد خدا را در نگاه تشنگان دید
 عاشق‌ترین‌ها دل به دست یار دادند
 تا ارجعی از جانب جانان شنیدند
 خشکیده لب‌ها نغمه یا هو گرفتند
 خنجر بر برای آل پیغمبر بود
 او تشنه تر از تشنگان بر تشنگان بود
 بیداد شب‌دینان تحمل کرد خورشید
 تقصیرکردن سر جداکردن زه تن بود
 هرکس برای تیغ عطشان خنجری داشت
 اینجا به نوک نی سر از تن جدا رفت
 ذکر انالالحق بود بر لب‌های عطشان
 می‌شد تمام خیر و شر را دید و سنجید
 سر را برای او فراز دار دادند
 تیغ ستمگر را به جان خود خریدند
 هستی فدا کردند و وصل او گرفتند
 (نجاریان، ۱۳۸۴: وبلاگ)

۱-۲ شیوه‌های شخصیت‌پردازی شعر عاشورایی

شاعر عاشورایی ممکن است برای شخصیت‌پردازی در این نوع شعر، دو شیوه اصلی را در پیش گیرد:

الف) بیان و نمایش صریح شخصیت‌ها با یاری گرفتن از شرح و توضیح مستقیم و شفاف

به تعبیر دیگر شاعر با شرح و تحلیل رفتار، اعمال، خصلت و افکار، شخصیت عاشورایی را به خواننده معرفی می‌کند یا از زاویه دید شخصی در کلام، خصوصیات و رفتارهای شخصیت‌های دیگر توضیح داده می‌شود و اعمال آنها تفسیر خواهد شد. موفقیت در شیوه ارائه صریح شخصیت‌ها بسته به خصوصیات شخص راوی یا «ویژگی‌های نویسنده دانای کل است» (میرصادقی، ۱۳۸۵: ۸۷). شاعر با این روش ارتباط منسجم میان شخصیت برقرار می‌کند. به عبارتی شاعر با ذکاوت و ظرافت ویژه خود از طریق بهره‌گیری از عناصر گوناگون از جمله، کنش، دیالوگ، محیط، فضا، تأثیر و تأثر آن در شخصیت‌پردازی و استفاده از شخصیت واقعی به بازگویی افکار و عقاید غالب جامعه می‌پردازد؛ اما باید دانست که در شعر عاشورایی تمام ابیات برای یک شخصیت اهل بیت سروده می‌شود که اصولاً این شخصیت، انسانی منحصر به فرد و شناخته شده‌ای است. در این مرحله یک یا چند بیت، حادثه‌ای را برای یک شخصیت به تصویر می‌کشد و هنگامی که شعر خوانده می‌شود، مستمع صحنه را به‌عینه می‌بیند. در شعر عاشورایی در قالب نوحه، ارائه تصویر مستقیم حادثه کربلا و توجه به جزئیات آن به‌زیبایی برای مستمع ترسیم می‌شود:

نهاد پا در فرات خواست لیبی تر کند
 برای اهل حرم، آب میسر کنند
 داغ عطش بر لبش، هر طرفش دشمنی
 باز در این مهلکه، یاد برادر کند
 تشنه لب داده جان بر لب دریای آب
 خجسته از روی او گشته دل آب آب
 دست عباس چون جدا شد
 محشوری در خیمه‌ها شد
 جواب: علم افتاده و نیست علمدار حسین یا حسین
 علم افتاده و نیست دگر یار حسین، یا حسین

یک طرف دست یک طرف مشک
 دل پیر از خون دیده پیر اشک
 چو آمد از علقمه نوای آدرک اخعی
 بگفت ای برادر ز پا فتادم بیبا
 رسید چون این نوا، به گوش اهل حرم
 ز آب بگذشته و به لب همه این ندا
 علم افتاده و نیست علمدار حسین، یا حسین
 علم افتاده و نیست دگر یار حسین، یا حسین
 -----جواب-----
 ساقی لب تشنگان گر چه ز تن داده دست
 پرده ظلمت درید، بند ستم را گسست
 داده سسر و داده جان در ره آزادگی
 بر دل حق باوران داغ غم او نشست
 سرخی خون او پشت ستم بشکند
 عاقبت خانۀ ظلم ز بُن برکنند
 کربلا شد شور محشر (مرگ و نفرین بر ستمگر)
 (مجبی، ۱۳۹۲: ۳۵)

ب) شیوه شخصیت‌پردازی مستقیم و غیرمستقیم با نگاه عرفانی

نظر به اینکه الگوهای کربلا و عاشورا از نظر تفکر، جنسیت و سن متفاوت‌اند، ابتدا باید آنها را به دو دسته مثبت و منفی تقسیم کرد و در هر دسته، ویژگی‌های شخصیت‌ها بررسی شود. این نکته رهنمود زیبایی را ترسیم می‌کند که در کنار شناخت شخصیت سیدالشهدا و یارانش، شناخت دشمن هم باید مدنظر داشت؛ اما نکته بسیار لطیف در اشعار عاشورایی یزد این است که وجود شخصیت‌های مثبت در اشعار، بیشتر از شخصیت‌های منفی است. درباره کیفیت بررسی احوال شخصیت‌های مطرح عاشورا در این سروده‌ها باید گفت در این اشعار شاعر گاه به‌طور مستقیم و با یادکرد نام شخصیت‌ها، قیام آنان و انگیزه حرکت‌شان را به شعر کشیده است و گاه بدون ذکر نام و صرفاً با اشاره به اهداف خاصی که در قیام آنان وجود داشته، به معرفی غیرمستقیم آنان پرداخته است؛ اما برخی از شخصیت‌های عاشورایی، با نگرش عرفانی در شعر تجلی یافته‌اند؛ عرفانی که بیش از هر چیز مبین پویایی و ایستادگی هدفمند در این حرکت است. اگر چه شخصیت امام در شعر مشخص است و منزلتی پیامبرگونه دارد، وجود مبارک آن حضرت، در برج عاج تخیلات شاعر باقی نمی‌ماند و تصویری که شاعر از حضرت ارائه می‌دهد تصویری اسطوره‌ای و دور از دسترس نیست؛ در واقع «شخصیت و ماجرا دو روی یک سکه‌اند» (سناپور، ۱۳۸۵: ۴۶):

بیابان بود و تنهایی نگاهم تشنه باران	من و صحرائی از آتش، من و تنهایی و طوفان
معلق بود هفتاد و دو نیزه از دل خورشید	و خون از آسمان می‌ریخت بر افسانه انسان
و ماه از آسمان افتاد بر خاک و دو قسمت شد	از آن نیمی به آب افتاد و نیم دیگرش پنهان
نمی‌بارد چرا باران، چرا باران نمی‌بارد؟	گلی روید بر شاخه، شبیه آیه قرآن
یکی می‌گفت: می‌روید ز داغ آسمان خورشید	یکی می‌گفت: می‌گیرد تمام دشت را طوفان
شکست آخر تمام آسمان آن روز طوفانی	و تقدیر زمین این شد: هزاران سال بی‌باران

(مهرابی، ۱۳۸۴: ۱۰۳)

می‌دانیم که «حسین (ع)» یک شخصیت حماسی است؛ اما حماسهٔ انسانیت، نه حماسهٔ قومیت» (مطهری، ۱۳۷۵: ۱۲۱). شاعر به‌جز اظهار جوانب بیرونی شخصیت امام، با مسائل درونی ایشان مأنوس می‌شود:

من راضی‌ام خدایا، حتّی میان میدان
 گه در تنور و گاهی، مهمان ساربانان
 در راه تو خدایا، آخر گذشتم از سر
 از کل یاوران و از بهترین بردار
 از بس بلا کشیدم، آزرده گشت جانم
 اکنون فتاده بر خاک، رفته ز تن توانم
 بس رنج‌ها کشیدم، بهر وصال جانان
 گردم به طشت زرین، مشغول صوت قرآن
 چون توتیا کنم تن، در زیر سمّ اسبان
 گاهی شوم نمایان، بر نیزه‌های عدوان
 از نوجوانم اکبر، وز شیرخوارم اصغر
 صد پاره شد تن من، از تیر و تیغ و خنجر
 آخر زدم از کین، آتش بر آشیانم
 از داغ یاورانم، می‌سوزد استخوانم
 لب‌تشنه جان سپردم، دور از تمام یاران
 گردند جمله طفلان، آواره در بیابان
 (شاکر، ۱۳۷۹: ۶۶)

این نکته گفتنی است که هر شعر عاشورایی در قالب «نوحه»، با توجه به شخصیت، شعر و پیام، ممکن است در نغمات و دستگاه‌های متعددی اجراشدنی باشد؛ ولی اصولاً قواعد خاصی بر این امر حاکم است؛ مثلاً اگر اشعار دربارهٔ شخصیت حضرت ابوالفضل (ع) باشد، باید در دستگاه چهارگاه و ماهور باشد و یا اینکه شخصیت حُر در دستگاه فرعی اصفهانی و... خوانده شود.

۱-۱-۲ تصویر شخصیت‌های مثبت

شاعر در حادثهٔ کربلا به‌دلیل واقعی بودن حوادث به‌دنبال خیال‌پردازی و خارق‌عادت نشان‌دادن شخصیت داستان نیست و می‌کوشد گره داستان را در همان آغاز داستان باز کند. این امر در واقع «نوعی پی‌رنگ وارونه است که از معلول به علت رسیده است» (میرصادقی، ۱۳۷۶: ۹۴):

ز داغ یوسف زهرا کدام جان که نسوخت
 کدام دل که نشد خون ز راز پیرهنش
 (محمدی، ۱۳۷۳: ۶۳)

شاعر عاشورایی «دانای کلی» است که با در نظر داشتن امتیاز و وضوح و ایجاز در شخصیت‌پردازی مثبت، با یک تیر دو نشان می‌زند و همراه با توصیف شخصیت مثبت، چهرهٔ واقعی شخصیت‌های منفی را روایت می‌کند:

کوفیان می‌دانند عزیز زهرایی تو
 به جفا مشهورند غریب و تنهایی
 (همان: ۲۳)

معمولاً شخصیت‌ها به‌تنهایی محور داستان قرار نمی‌گیرند؛ بلکه از پیوند آنها با حوادث و عناصر دیگر، جریان‌ی پدید می‌آید و داستان را پیش می‌برد که این نمود در جریان وداع حضرت زینب (س) با اهل حرم دیده می‌شود:

در جواب نامه‌های بی‌شمار
 کاروان می‌رفت اما ناگهان
 او به ماندن نزد شط محکوم شد
 قوم کوفه از کمین کینه جست
 تا مگر او ترک این نهضت کند
 بی‌خبر از رسم و قانون حسین
 دعوت تبلیغ دین چندین هزار
 مانند از ره در حصار رهنمان
 لشکرش از آب محروم شد
 راه را و آب را بر او بست
 با یزید کینه‌جو بیعت کند
 خاک را شستند با خون حسین
 (الهام‌بخش، ۱۳۷۹: ۱۶)

«در هر داستان گاهی شخصیت غلبه دارد و گاه حادثه و گاهی هر دو، بار قصه را بر دوش می‌کشند» (فروردین، ۱۳۸۷: ۱۲۹). شاعر با آوردن نام شخصیت‌هایی مانند «شاه» (استعاره از امام حسین ^(ع))، حضرت علی‌اکبر ^(ع) و حضرت علی‌اصغر ^(ع)، حادثه عاشورا را تفسیر می‌کند:

هر نفس بر دل از آن داغ عزایی دگر است گه عزای شه و گه اکبر و گه اصغر او
(قلم‌سیاه، ۱۳۷۳: ۴۱۳)

۲-۱-۲ تصویر شخصیت‌های منفی

در نوحه و اشعار شاعران دارالعباده هر دو شخصیت مثبت و منفی جلوه‌گری می‌کنند؛ به عبارتی، وجود شخصیت‌های منفی نوع دیگری از شخصیت به نام «شخصیت نوعی» را تداعی می‌کند. در واقع «شخصیت نوعی، مجسم‌کننده خصوصیات و مشخصات گروه یا طبقه‌ای از مردم است» (داد، ۱۳۸۷: ۳۰۶)؛ اما وجود شخصیت‌های مثبت به مراتب بیشتر از شخصیت‌های منفی است که نشان‌دهنده تقابل درستی و نادرستی یا خیر و شر است. به همین سبب «یکی از شیوه‌های شخصیت‌پردازی، ارائه شخصیت از طریق عمل آنان است با کمی شرح و تفسیر» (میرصادقی، ۱۳۸۵: ۱۳۵).

رسم کدام ملت است؟ اصغر زار و خسته را، مرغک پر
شکسته را، به روی دست شاه دین شهید و از جفا کنند
زاده مرجانه بگو، یزید خونخواره بگو
بگو کدام مذهبی سر از قفا جدا کند؟
(مجبی، ۱۳۹۲: ۲۸)

۳-۱-۲ توصیف شخصیت

در این شعر، نوع کلمات و حس و حال شاعر برای سرودن هریک از شخصیت‌های کربلا متفاوت است؛ برای مثال درباره شخصیت حضرت ابوالفضل‌العباس ^(ع) کلمات حماسی و مضامین قدرت بیان می‌شود. به همین علت «پیوند واقعه عاشورا با روح فرهنگ و اندیشه ایرانی، شعر آیینی عاشورایی را از اعتبار و اهمیت فراوانی برخوردار کرده است» (زمانی، ۱۳۹۶: ۱).

در علقمه این کیست ز پا افتاده؟ خورشید میان خون چرا افتاده؟
تندیس شرف چنان‌که پاشیده ز هم دست و علم و مشک سه جا افتاده
(موسوی، ۱۳۹۲: ۱۵)

در مضمون اشعار آیینی یا عاشورایی هر چهره در کربلا، رسول پیامی است. «نویسنده ممکن است برای شخصیت‌پردازی در داستان از سه شیوه استفاده کند؛ نخست، ارائه صریح شخصیت‌ها با یاری‌گرفتن از شرح و توضیح مستقیم. به عبارت دیگر نویسنده با شرح و تحلیل رفتار، اعمال و افکار شخصیت‌ها، آدم‌های داستانش را به خواننده معرفی می‌کند. دوم، ارائه شخصیت‌ها از طریق عمل آنها با کمی شرح و تفسیر یا بدون آن. سوم، ارائه درون شخصیتی، بی‌تعبیر و تفسیر به‌طوری که خواننده غیرمستقیم شخصیت داستان را می‌شناسد که این روش رمان‌های جریان سیال ذهن را به وجود می‌آورد» (میرصادقی، ۱۳۷۶: ۹۱-۹۲). البته هر شهید کربلا یک شخصیت حادثه است که شعرهای ویژه خود را دارد. «شفق» در سروده زیر شخصیت حضرت زینب ^(س) و صبر عظیم او را به تصویر می‌کشد و با قراردادن نام بزرگوار حضرت در ردیف اشعار خود، بیداری نهضت امام حسین ^(ع) به‌وسیله خواهرش را اعلام می‌کند. شخصیت حضرت زینب ^(س) در این سروده با تعبیری همچون «قیامت برپا کردن با خطابه، پاسداری و صیانت قیام امام و صبر بر مصائب» توصیف می‌شود؛ زیرا «بعد اصلی و زیربنای شخصیت اندیشه و روان است و طبیعی است که روان افراد قابل درک و لمس نیست؛ ولی اعمال، رفتار و گفتار و حتی قیافه ظاهری افراد نشان‌دهنده ابعاد پنهانی و درونی آنهاست» (بیشاب، ۱۳۷۴: ۱۹۵). شاعر سه محور برجسته این

شخصیت بزرگوار، یعنی شجاعت، بلاغت و تعقل را در کنار ظلم‌ستیزی، وفاداری به ولایت، با لحنی حماسی و کوبنده به تصویر می‌کشد؛ زیرا «در برخی از داستان‌ها، عنصر صحنه و حادثه بیشتر بروز پیدا می‌کند و در برخی دیگر، اشخاص و قهرمانان، عنصر اصلی هستند» (فروردین، ۱۳۸۷: ۱۳۱). شاعر سایه وحدت عاطفه و حماسه را در سرتاسر شعر نمایان می‌کند؛ اما تغییر لحن عاطفی با بیان نهضت زینب^(س) به لحن حماسی رخ نمایان می‌کند؛ ولی این تغییر غیرمنطقی نیست؛ زیرا هم عاطفه و جنبهٔ بکایی شعر و هم حماسه در راستای کارکرد شعر جلو می‌روند:

به نطق آتشین وقتی زبان وا می‌کند زینب
 ز لب می‌ریزد آتش، حشر بر پا می‌کند زینب
 به اول جمله کز لب‌های داغش چون شرر ریزد
 همه خودکامگان را خوار و رسوا می‌کند زینب
 چو دریا چون برآشوبد یزید مست و مجنون را
 ز وحشت مضطرب چون موج دریا می‌کند زینب
 از آن آورد سالار شهیدان خواهر خود را
 که می‌دانست کفر دشمن افشا می‌کند زینب
 میان کوچه‌های کوفه با روشنگری‌هایش
 ز هر چشم از ندامت جوی خون وا می‌کند زینب
 به فریاد جگرسوزش به آه آتش‌افروزش
 هزاران خفته را بیدار و بینا می‌کند زینب
 به رفتارش به گفتارش به صبر حیرت‌انگیزش
 جهان را واله و مبهوت شیدا می‌کند زینب
 گل روی یتیمان را که می‌سوزد ز بی‌آبی
 به موج اشک خود شاداب و زیبا می‌کند زینب
 (شفق، ۱۳۷۳: ۳۲۰)

محتوای شعر زیر، شخصیت امام حسین^(ع) و حماسهٔ عاشورا را در تاریخ نشان می‌دهد؛ شاعر با استفاده از اول شخص «من»، به روایت حادثه می‌پردازد. به عبارتی خود شاعر هم یکی از افراد حادثه است و از دوربین حقیقت، شعری بیدارکننده می‌سراید؛ وی در این سروده علاوه بر شخصیت‌پردازی امام حسین^(ع) به مضامین مختلفی مانند «آزادگی، مبارزه طلبی، مردن سرخ، خودپسندی، ایثار، ولایت» اشاره می‌کند. شاعر با استفاده از زبان «اول شخص مفرد» خود را جای شخصیت کلام قرار می‌دهد و عمل یا «action» سخن را انجام می‌دهد و با اقتدار و آزادی به توصیفات و ارزش‌گذاری می‌پردازد. درحقیقت تصویر ذهنی خواننده از شخصیت شعر، معمولاً براساس کارهایش تعیین می‌شود. به تصویر کشیدن احوالی مانند «پامال شدن بدن زیر سم اسبان، بوریا قراردادن جای کفن و...» باعث آشنایی، شناخت و آگاهی خواننده با شخصیت شعر می‌شود و در پس پردهٔ شخصیت امام، مسائلی مثل «جامعه عمل به قول، زیر بار ظلم نرفتن، مردن سرخ، پشت طاغوت شکستن، شافع روز جزا بودن و...» مطرح می‌شود:

من حسینم که بود عرش معلی وطنم	رهبر مردم روشن دل و آزاده منم
گرچه پامال سم اسب جفا شد بدنم	زیر بار ستم و زور نرفتم هرگز
آن که این قول به اثبات رسانیده منم	تن به ذلت ندهد هر که بود آزاده

مردن سرخ به از زندگی ننگین است
پشت طاغوت شکستم به قیامی خونین
بوریا جای کفن شد به تن بی‌سر من
هرچه در حیطة من بود نمودم ایثار
می‌شوم شافع او روز جزا نزد خدا
خسروا «نادم» مداح توام لطفی کن
با شما مردم آزاده بود این سخنم
تا همه خلق بدانند که من بت‌شکنم
تا نگویند که در بند تن خویشتم
طفل شیرین سخن و اکبر گل پیرهنم
هرکسی گریه کند بهر عزا و محنم
که به جز مدح تو از مدح کسی دم نزنم
(افضلی، ۱۳۷۳: ۳۶۹)

گاه شاعر با دو عنصر «گزینش شخصیت» و «گفت‌وگو» خواننده را با ماهیت قیام کربلا آشنا می‌کند:

یادگار مصطفی و مرتضی
پیش‌وای روزگار خویش‌تن
دید از بی‌داد دربار یزید
از مدینه رو به سوی کوفه کرد
با زنان و کودکان شد رهسپار
برد بی‌رنج سفر گنج‌حضر
زینب آن اسطوره صبر و وقار
زینب آن زینت‌ده نام علی
پاسدار حرمت حسن‌القضا
حجرت پروردگار خویش‌تن
نخل دین از برگ و از بر نامید
با گروهی سربه‌سر مردان مرد
«زن مگو مرد آفرین روزگار»
زانکه با او بود زینب هم‌سفر
زینب آن تندیس عز و اقتدار
زینب آن مصداق اسلام علی
(اله‌ام‌بخش، ۱۳۷۹: ۱۶)

نکته لطیف درباره شخصیت‌پردازی اشعار عاشورایی یزد این است که شاعران از شخصیت‌های کناری در حادثه عاشورا غافل نبوده‌اند؛ هرچند در اشعار عاشورایی معاصر به‌ندرت به شخصیت‌های کناری پرداخته شده است و این دقیقاً همان تفکر «ولادیمیر پراپ» است که شخصیت‌ها را براساس کنش آنها تقسیم کرده است نه براساس معیار روانشناسی؛ یعنی «شخصیت نه براساس یک وجود، بلکه به‌عنوان "کنش‌کر" تقسیم شده است؛ مثلاً "یاریگر" و "شریر" و "یا (بخشنده)" (پراپ، ۱۳۸۶: ۵۳). این ویژگی باعث شده است که شاعر عاشورایی فقط روی یک محور و یک شخصیت ویژه تمرکز نداشته باشند. شاعر در سروده زیر به توصیف شخصیت جابر و آمدن او در صحرای کربلا می‌پردازد. البته در کنار شخصیت اصلی، یعنی «حضرت زینب (س)» به ترسیم شخصیت کناری «جابر» می‌پردازد؛ این دقیقه‌ای باریک است که شاعر به آن نظر دارد که شخصیت‌های کناری از شخصیت‌های اصلی الگوپذیرند. عبارت‌ها و توصیفات شاعر در این سروده، فضای ذهنی یا به‌اصطلاح «جو» را با حالت غمگینانه به‌سمت شناخت درونی شخصیت اصلی هدایت می‌کند:

جابر، ز جا برخیز زینب به چشم گریان آمد ز شام ویران با هم‌رهان نالان
پرخون - قلبش از جفا و جور عدوان است
برخیز جابر از جا آمد دخت زهرا
راهش دهید آخر این زن بلا کشیده کن احترام جابر بنگر چه‌ها کشیده
قلبش - پرخون از جفای چوب خیزران است
برخیز جابر از جا آمد دخت زهرا
هرچند جور و محنت در راه شام دیده زن با چنین شجاعت هرگز کسی ندیده
اما - گریان روز و شب ازبهر طفلان است

برخیز جابر از جا آمد دخت زهرا
 خاکم به سر آیا در این سفر چه دیده؟ بوده است همدم او هجده سر بریده
 آخر- این غم ماورای درک انسان است
 برخیز جابر از جا آمد دخت زهرا

(شاکر، ۱۳۷۹: ۸۴)

گاه ممکن است نگاه به شخصیت‌های کلام، یک نگاه ساختارگرا باشد؛ زیرا «در تحلیل ساختاری، یک شخصیت به‌عنوان یک وجود بلکه یک مشارک و کنش‌گر تعریف می‌شود» (بارت، ۱۳۸۷: ۶۱). شاعر در ابیات زیر با مقایسه دو شخصیت پدر و پسر، «حضرت علی (ع) و امام حسین (ع)»، نگاه ساختارگرای خود را بر دو شخصیت پدر و پسر متمرکز می‌کند. شاعر از طریق اختلاف لحن جملات به معرفی شخصیت‌ها می‌پردازد و ضمن ایجاد رابطه تنگاتنگ، شخصیت علی (ع) را با واژه «شیرخدا» و شخصیت حسین (ع) را با واژه «شهید کربلا» توصیف می‌کند. واژه «شیرخدا» مسلماً در شعر، لحن حماسی و جدی می‌طلبد؛ اما واژه «شهید» لحن غنایی را خواستار است:

عصر عاشورا حسین این سجده را کرد اقتدا	گر علی وقت نماز صبح در خون سجده کرد
جان عالم باد قربان شهید کربلا	کشته شد شیر خدا اما به سر یک زخم داشت
یک هزار و نهصد و پنجاه زخم جان‌گزا	داشت فرزندش حسین از ناف تا زیر گلو
تا دم آخر حسین از تشنگی می‌زد صدا	شیر می‌نوشید مولا گر به هنگام عطش
ای گروه بی‌حیا من میهمانم بر شما	سوختم ای قوم بی‌دین جرعه آبم دهید

(همان: ۹۶)

گاه شاعر با زبان مدح به توصیف شخصیت در کنار خاندان او می‌پردازد؛ به عبارتی برای خواننده، «شخصیت نمادین» از اخلاق و کیفیت‌های روحی و معنوی از این خاندان به نمایش می‌گذارد؛ به طوری که «عمل و گفتار این افراد نمادین در مجموع خواننده را به مفاهیمی فراتر از خودش راهنمایی می‌کند» (داد، ۱۳۸۷: ۳۰۵):

چه استعاره خوبی! چه اقتباس قشنگی	دو نیمه سیب معطر! عجب جناس قشنگی
شبیبه آینه‌ای که نشسته در جلوی ماه	چه بازتاب عجیبی! چه انعکاس قشنگی
مشام ظهر عطش را پر از طراوت گل کرد	صدای عطر اذان از گلوی یاس قشنگی
و زخم پیراهنش را ز تار و پود خودش بافت	چه بافت‌های ظریفی! عجب لباس قشنگی

(مهرابی، ۱۳۸۸: ۱۴۸)

شاعر با استفاده از سوم شخص مفرد «او» و دانای کل، خود را بیرون از داستان قرار داده است و اعمال قهرمان عاشورا را گزارش می‌کند. صاحب ذوق شعر عاشورا، علاوه بر صفات بیرونی امام به صفات درونی او توجه عمیقی دارد:

در کنار علقمه سبب پیمبر تشنه است	جان زمزم وارث ساقی کوثر تشنه است
آب می‌نوشند این بی‌آبرو مردم ولی	اهل بیت حجت کبرای داور تشنه است
شیر از مادر تقاضا می‌کند لب‌های طفل	سینه مادر ندارد شیر مادر تشنه است
خیمه‌ها قحطی آب و دشت جولان عطش	هرکه را بینی در اینجا پای تاسر تشنه است
می‌مکد خورشید هر جا از نمی‌باشد اثر	سینه‌ها چون آهن تفتان در آذر تشنه است
نیست فرقی در عطش بین جوان و پیر و طفل	هرکسی با دیگری بینی برابر تشنه است
آب را گویند باشد مهر زهرای بتول	لاجرم دردانه زهرای اطهر تشنه است

خیمه‌ها همچون صفا و مروه و هاجر رباب
بس که در کربلا گرم است بازار عطش
عزت و آزادگی بنگر که در راه طلب
جای‌جای کربلا قربانگه آل علی است
جای آن دارد که «سالک» سوزد و گرید چو شمع
بی‌ثمر سعی است و اسماعیل هاجر تشنه است
بر لب آب روان ساقی و ساغر تشنه است
حنجر آزادگان بر آب حنجر تشنه است
این زمین گویا به خون سبط حیدر تشنه است
چون حسین آرامش جان پیمبر تشنه است
(نجاریان، ۱۳۹۴: وبلاگ سالک)

از جمله شخصیت‌های بسیار مطرح شعر عاشورا حضرت ابوالفضل (ع) است. «از عنایات و الطاف خداوند سبحان به این فرزند دل‌بند علی مرتضی (ع) آن بود که صفات جلال چون شجاعت و مناعت طبع را در وجود شریفش با صفات جمال، بسان بزرگواری، کرم و نیک‌خویی و عطوفت جمع ساخته بود و اینها علاوه بر سمیای دل‌فریب، چهره شکفته و صورت خندان وی بود که حسن و جمال از آن می‌بارید و لوای مجد و شکوه پدرش را به دوش می‌کشید. از آنجا که جمال ظاهری و معنوی در وجود شریفش تجسم یافته بود وی را «قمر بنی‌هاشم» نامیدند» (پاک‌پرور، ۱۳۷۲: ۱۶۴).

چشم از اشک پر و مشک من از آب تهی‌ست
گفتم از اشک کنم آتش دل را خاموش
به روی آب قیامم، به روی آب سجود
جان من می‌برد آن آب کز این مشک چکد
هر چه بخت من سرگشته به خواب است حسین!
دست و مشک و علمی لازمه هر سقااست
مشک هم اشک به بی‌دستی من می‌ریزد
جگر غرقه به خون و تنم از تاب تهی‌ست
پر ز خوناب بود چشم من از آب تهی‌ست
این نماز ره عشق است، ز آداب تهی‌ست
کشتی‌ام غرقه در آبی که ز گرداب تهی‌ست
دیده‌اصغر لب تشنه‌ات از خواب تهی‌ست
دست عباس تو از این همه اسباب تهی‌ست
بی‌سبب نیست اگر مشک من از آب تهی‌ست
(موسوی، ۱۳۷۲: ۱۲۸)

«هر حرکتی، هر نگاهی و هر نکته‌ای می‌تواند حامل معنایی باشد که به موجب آن، اشخاص داستان به خواننده معرفی می‌شود» (داد، ۱۳۸۷: ۳۰۴). اینجاست که شاعر به شخصیت‌های قوی و جذاب نیاز دارد؛ زیرا «سخن باید آنگونه باشد که خواننده به تک‌تک اشخاص داستان توجه کند و کارهای آنها باید از خصوصیات روحی و فکری و اخلاقی آنها ناشی شود» (موام، ۱۳۸۲: ۳۲۴). مانند شخصیت حضرت زینب (س) در ابیات زیر:

گلبانگ سرش آمد
ایین غرش طوفان نیست
ایین خواهر عاشوراست
موج است و به راه افتاد
او صاعقه خشم است
او سنگ صبوری‌هاست
خون که به جوش آمد؟
زینب به خروش آمد
ایین شور شکفتن‌هاست
خون است و به جوش آمد
او گش و دل و چشم است
گویا و خموش است
(موسوی، ۱۳۸۶: ۳۳۰)

۲-۲ چهره هفتاد و دو یار باوفا

کربلا قصه مظلومیت و غربت حق است. یاران حضرت یکی از موضوعاتی است که شاعران این خطه به آن توجه دارند؛ در واقع قصه یک گروه جمعی است؛ به دلیل آنکه از شخصیت‌هایی تشکیل شده است که نسخه اصلی‌شان را می‌توان در زندگی روزمره و در جامعه پیدا کرد. عدد هفتاد و دو نشان از پیروزی قلیل بر کثیر است؛ هر چند در ظاهر شکست باشد؛ زیرا

عاشورا به حق جویان این درس را داد که اگر گاهی به دلیل کثرت جبهه باطل و تراکم غبار جهل و جور نمی‌توان کاری انجام داد، برای پیروزی باید از جان مایه گذاشت. اینجاست که شاعر عاشورایی توجه شخصیت‌های «مدور» را - «شخصیت‌هایی که از طریق اعمال ضد و نقیض و احساسات گوناگون، دچار دگرگونی می‌شوند» (براهنی، ۱۳۶۸: ۲۹۵) - به هفتاد و دو ستاره سیدالشهداء جلب می‌کند:

ای عاشق شوریده این دشت بلاخیز
عشق آمد و عشق آمد و زین عشق مپرهیز
نور آمد و نور آمد و شور آمد و با شور
از خانه برون آمده آن شاهد مستور
یار آمد و دیار و عیار آمد و عیار
از پرده برون تافته آن گوهر منظور
این حیدر کرار است یا احمد مختار؟!
این جام تجلی زده، این نور علی نور
(موسوی، ۱۳۸۴: ۱۰۰)

شاعر با روایت شخصیت‌های هفتاد و دو یار، درصدد به نظم کشیدن اندوه صرف و ظلم اعمال‌شده بر حسین (ع) و خاندان او برنیامده است؛ بلکه هدف شاعر از یادکرد آنان در قالب شعر، بیان شکوهمندی حضور آنان در ساحت نبرد و مرور یادگاران پس از این واقعه است؛ زیرا به نظر ارسطو «مردمان به سبب سیرت و خصلتی که دارند، مردمان‌اند؛ اما سعادت یا شقاوتی که به آنها نسبت می‌دهند، به سبب کردار و افعال آنهاست» (زرین کوب، ۱۳۸۷: ۱۲۳).

دادند و نهادند ز سر چشمه خورشید
در سینه او جوششی از باده توحید
جوشید و خروشید و بنوشید از آن جام
چرخان شد و رقصان شد و طوفان شد و غرید
ساغر زد و تسخر زد و پرپر زد از این دام
برقی زد و چرخی زد و شوقی شد و بالید
هفت آینه حیرت شد و هفتاد و دو خورشید
هفتاد و دو خون موج زد از جوش تمنا
هفتاد و دو آینه، سحر غرق تماشا
هفتاد و دو بی‌خود شده، هفتاد و دو لبریز
هفتاد و دو عشق شوریده این دشت بلاخیز
عشق آمد و عشق آمد و زین عشق مپرهیز
(همان: ۱۰۰)

داغ هفتاد و دو گل تشنگی از ماست اگر
دست و رو در تپش رشته قناتی داریم
(اخلاقی، ۱۳۸۴: ۱۲)

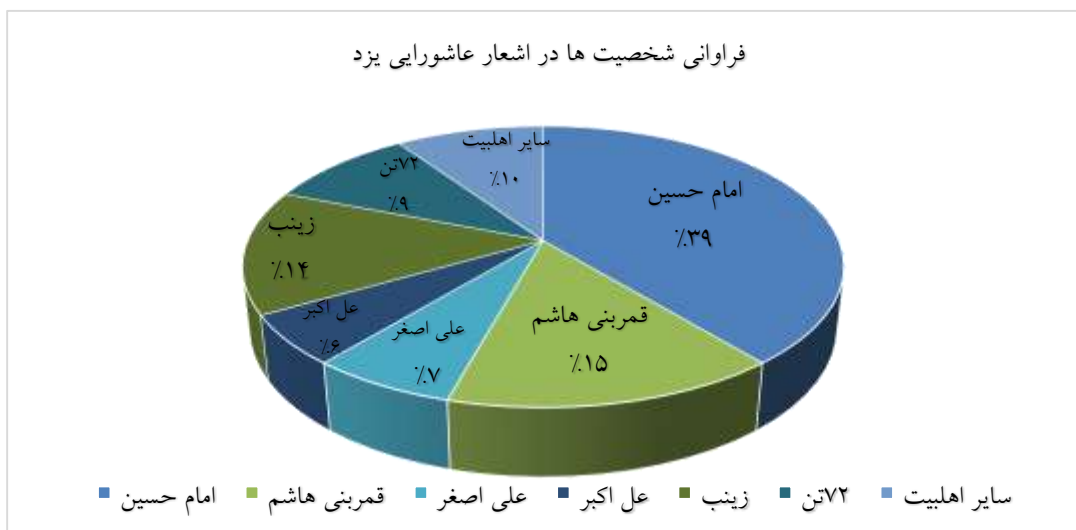
شاعر با توصیف و تشریح مستقیم، شخصیت هفتاد و دو یار سیدالشهدا را به خواننده معرفی می‌کند:
امواج خروشان اشک، با عشق زیارت کردند
هفتاد و دو دریا دل را، در مقبره‌ای خون‌آلود
(سپهری، ۱۳۸۴: ۴۹)

به عبارتی این شخصیت است که کلام شاعر را می‌سازد و در واقع بار اصلی سخن بر دوش شخصیت شعر است و اعمال و افکار اوست که کلام را به پیش می‌برد. شاعر با این روش، دنیای عادی پیرامون خود را «آشنایی زدایی» می‌کند و با دورشدن از نگاه تکراری و رفتارهای عادت‌گونه، دنیایی تازه می‌آفریند:

کربلا دانشگه عشق و ایمان است
مسلم هفتاد و دو شمس تابان است
(شاکر، ۱۳۷۹: ۴۴)

شاعر با درخشان‌ترین ستاره فلکی، یعنی «ستاره عیوق» به توصیف شخصیت یاران امام می‌پردازد و عشق هفتاد و دو سالار کربلا را برتر از ستاره عیوق آسمان می‌داند. از سویی یکی از ویژگی ستاره عیوق، نگهبانی است و شاعر با توجه به این خصلت، هفتاد و دو یار امام را به نوعی نگهبانان دین خدا و ولایت معرفی می‌کند:

در آسمان اگر عیوق یک بود اما بنام عشق که هفتاد و دو عیوق اینجاست
(نجاریان، ۱۳۹۱: وبلاگ سالک)

۳- نتیجه

شاعر عاشورایی در شعر آیینی به دنبال آرمانی و اسطوره‌ای کردن شخصیت عاشورایی نیست؛ بلکه خود شخصیت آرمانگراست. او با این ابتکار، رابطه‌ی ازهم‌گسیخته‌ی فرد و جمع را احیا می‌کند و نهایتاً ساخت اجتماعی را با نظمی نمادین، پیاده می‌کند. شعر عاشورایی یزد با کمک مؤلفه‌هایی مانند احیای نام شخصیت و فرهنگ عاشورا، مخاطب خود را به تفکر وامی‌دارد. احیای فرهنگ عاشورا، هویت‌یابی، شکل‌گیری هویت جمعی، انسان‌شناسی و... مهم‌ترین مبنا برای آفرینش شخصیت‌های عاشورایی است؛ از این رو شخصیت‌های اصلی شعر عاشورایی چهره‌های اجتماعی پیدا می‌کنند؛ به عبارتی شخصیت‌های شعر عاشورایی، شخصیت‌هایی پویا و همه‌جانبه‌اند که باعث پویایی و تحرک جامعه می‌شوند و ردپای هیچ شخصیت «قالبی» یا «ایستا» در این اشعار دیده نمی‌شود. شاعر عاشورایی یزد با نگاه به فرهنگ عاشورا، مردم جامعه و شخصیت‌های واقعی، همراه با ابزار تخیل و استعداد هنری خود، شخصیت‌های کربلا را بازآفرینی می‌کند. او همه‌ی عناصر سخن را در ارتباط مستقیم با کنش و واکنش شخصیت قرار می‌دهد تا با این روش اندیشه‌ها و عواطف خود را عینیت بخشد و با کلام عاشورایی خود، شخصیت‌های «فردی» و «تپیی» را تربیت کند.

منابع

۱. احرامیان‌پور، علیرضا (۱۳۷۸). در غربت کوثر، یزد: انجمن کتابخانه‌های عمومی یزد.
۲. اداره حفظ آثار و نشر ارزش‌های دفاع مقدس یزد (۱۳۸۸). بوی تمشک، یزد: مفاخر.
۳. اسکولز، رابرت (۱۳۷۷). عناصر داستان، ترجمه فرزانة طاهری، تهران: مرکز.
۴. الهام‌بخش، محمود (۱۳۷۹). حرف‌های ماندگار، یزد: آموزش و پرورش.
۵. امیری، حمیدرضا (۱۳۹۷). «سیر تطور اشعار نوحه‌های هیأت‌های عزاداری در شهر یزد»، سومین همایش ملی زبان، ادبیات و بازشناسی مشاهیر و مفاخر، دوره ۲۳ شماره ۴۴، ۱-۱۹.
۶. انصاری، نرگس (۱۳۸۹). عاشورا در آیین شعر معاصر، تهران: مجتمع فرهنگی عاشورا.

۷. بارت، رولان (۱۳۸۷). *درآمدی بر تحلیل ساختاری روایت‌ها*، ترجمه محمد راغب، تهران: فرهنگ صبا.
۸. براهنی، رضا (۱۳۶۸). *قصه‌نویسی*، تهران: البرز.
۹. برغی، الهام؛ صادقی رنجبر، محمد (۱۳۹۲). *تنفس بادگیرها*، یزد: یادداشت نو.
۱۰. بهجتی (شفق)، محمدحسین (۱۳۷۳). *بارش نور*، اردکان: بصیر.
۱۱. بیشاب، لئونارد (۱۳۷۴). *درس‌هایی درباره داستان‌نویسی*، تهران: زلال.
۱۲. پاک‌پرور، ناصر (۱۳۷۲). *سردار کربلا حضرت ابوالفضل*، قم: مولود کعبه.
۱۳. پراپ، ولادیمیر (۱۳۸۶). *ریخت‌شناسی قصه‌های پریان*، ترجمه فریدون بدره‌ای، تهران: توس.
۱۴. داد، سیما (۱۳۸۷). *فرهنگ اصطلاحات ادبی*، تهران: مروارید، چاپ چهارم.
۱۵. رستگار، محمود (۱۳۷۵). *ساز زهره (دیوان اشعار ریاضی یزدی)*، یزد: اداره ارشاد.
۱۶. زرین‌کوب، عبدالحسین (۱۳۸۷). *ارسطو و فن شعر*، تهران: امیرکبیر.
۱۷. سنایور، حسین (۱۳۸۵). *ده جستار داستان‌نویسی*، تهران: چشمه، چاپ دوم.
۱۸. سیاسی، علی‌اکبر (۱۳۷۴). *نظریه‌های شخصیت*، تهران: دانشگاه تهران.
۱۹. صادقی، مهدی؛ صادق‌زاده، محمود (۱۳۹۹). «زیبایی آواز و دستگاه موسیقی در اشعار عاشورایی یزد در قالب نوحه»، *فنون ادبی*، شماره ۴ (پیاپی ۳۳)، ۱۳۳-۱۵۲.
۲۰. صادقی، مهدی (۱۳۹۹). «مضامین تعلیمی در اشعار عاشورایی یزد»، *مجله علمی پژوهشی زبان و ادبیات فارسی دانشگاه آزاد سنندج*، شماره ۳۹، ۱۶۵-۱۹۴.
۲۱. صدیقی، سیدرضا (۱۳۷۹). *دیوان اشعار و نوحه‌های شاکر یزدی*، یزد: گوناگون.
۲۲. فتوحی، عباس (۱۳۷۳). *تذکره شعرای یزد*، یزد: مؤسسه انتشارات.
۲۳. فروردین، عزیزه (۱۳۸۷). *زیبایی‌شناسی هنری در داستان‌های قرآن*، قم: عقل.
۲۴. قلم‌سیاه، اکبر (۱۳۷۳). *یزد در سفرنامه‌ها*، یزد: نشر یزد.
۲۵. کارگر، علی (۱۳۹۱). *نگین سرخ (اشعار دومین گنگره شعر عاشورایی یزد)*، یزد: شاهنده.
۲۶. کاظمینی، محمد (۱۳۸۲). *دانشنامه مشاهیر یزد*، ج ۱ و ۲ و ۳، یزد: ریحانه‌الرسول.
۲۷. کریمی، محمدعلی (۱۳۸۹). *در سماع سروها*، یزد: شاهنده.
۲۸. محمدی، غلامرضا (۱۳۷۳). *از عطش لبریز*، یزد: نشر کمال.
۲۹. موام، سامرست (۱۳۸۲). *درباره رمان و داستان کوتاه*، ترجمه کاوه دهگان، تهران: علمی، چاپ چهارم.
۳۰. مهربانی، عالیه (۱۳۹۵). *واژه را به اوج می‌برم*، یزد: کتاب ارای پیشگام.
۳۱. میرصادقی، جمال (۱۳۷۶). *عناصر داستان*، تهران: سخن.
۳۲. نجفی، مهدی؛ طغیانی، اسحاق؛ خراسانی، محبوبه (۱۳۹۷). «هماهنگی وزن و محتوا در نوحه‌ها و مرثیه‌های یغمای جندقی»، *فصلنامه شعر پژوهشی بوستان ادب*، دانشگاه شیراز، دوره جدید، شماره آماده انتشار (۹).
۳۳. نجفی، مهدی؛ طغیانی، اسحاق؛ خراسانی، محبوبه (۱۳۹۸). «تحلیل آوا و القا در اشعار عاشورایی صفایی جندقی»، *فصلنامه ادبیات غنایی*، دانشگاه آزاد واحد نجف‌آباد، دوره ۹، شماره ۳۱، ۸۱-۹۷.
۳۴. نوحه‌های هیات‌های یزد.
۳۵. وبلاگ سالک (شاعر آیینی یزد «حسین نجاریان»).